Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet -
Katedra za bibliotekarstvo i informatiku, Beograd
Univerzitet u Novom Sadu, Pedagoški fakultet, Sombor

DOI 10.5937/kultura1235114S

UDK 02:004

027:004.738.52

originalan naučni rad

KOLIKO KORISTIMO DIGITALNE BIBLIOTEKE

Sažetak: *Ovaj rad nastoji da ukaže na bogatstvo elektronskih servisa koje nude savremene biblioteke, kao i na potrebu da se u kreiranju „digitalne ponude“ biblioteka rukovodimo merilima efikasnosti i efektivnosti. Korišćenje, posmatrano kao kriterijum za evaluaciju, podrazumeva načine i statistiku korišćenja, ali i analizu ponašanja korisnika: ko, u kojim situacijama, šta i zbog čega koristi. U Srbiji, u okruženju koje ni približno nije iskoristilo sve mogućnosti koje pruža internet u pogledu e-uprave, e-trgovine i e-obrazovanja, biblioteke su pokrenule značajne projekte digitalizacije i iskoračile ispred potreba društva koje u celini nije spremno/obrazovano/osposobljeno/da koristi digitalne resurse. Izlaz iz ovakve situacije mora se tražiti u jačanju informacionog društva, od njegovih tehničko-tehnoloških pretpostavki, preko pravno-regulatornih, do onih koje se tiču informacione pismenosti građana, odnosno njihove svesti o tome kako je ljudsko znanje organizovano, kako se pronalaze prave informacije i kako se one efikasno koriste da poboljšaju kvalitet života građana.*

Ključne reči: *digitalna biblioteka, korišćenje, elektronski servisi biblioteka, strategija digitalizacije, informaciona pismenost*

Pojava *digitalne biblioteke*¹ stara je oko dve decenije, od kada datira i ogromno interesovanje naučne i stručne javnosti za mogućnosti očuvanja kulturnog i naučnog nasleđa elektronskim putem i za terminološko i kulturološko određenje ovog feno-

¹ Rad je nastao kao rezultat istraživanja u okviru projekta *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene* (Projekat br. III 47020) koji se realizuje uz finansijsku podršku Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije za period 2011-2014.

mena i njegovih socijalnih implikacija.² Nacionalne inicijative za digitalizaciju donete su u Sjedinjenim Američkim Državama 1993. i 1998. godine (*Digital Libraries Initiative, Phase I-II*), a na samom kraju 20. veka još uvek se raspravljalo o tome da li je digitalna biblioteka institucija, servis ili baza podataka.³ Kongresna biblioteka u Vašingtonu, nacionalna biblioteka SAD i svetski lider na polju digitalizacije, služi od 1994. kao kapija za pristup višemilionskom broju dokumenata: digitalizovanih mapa, fotografija, rukopisa, muzikalija, zvučnih zapisa, filmova, ali i onih *born digital*, tj. nastalih u digitalnoj formi poput veb sajtova, elektronske muzike ili e-knjiga. *Lib-Web-Cats* (*Library Websites and Catalogs*), elektronski vodič kroz biblioteke na vebu, koji je u otvorenom pristupu (a nastao i održava se na Univerzitetu Kalifornija u Berkliju) danas broji preko 60.000 veb stranica iz 172 zemlje sveta. Kako je 2004. godine ocenio Tefko Saračević, sve što se odnosi na digitalne biblioteke je eksplozivno osim – evaluacije.⁴

Pokušavajući da sagleda i sintetizuje domete objavljene literature o evaluaciji digitalnih biblioteka, Saračević je uzeo u obzir rezultate osamdesetak istraživanja sprovedenih između 1993. i 2004. godine. U bogatoj literaturi o digitalnim bibliotekama, upadljivo je mali broj radova koji se bave evaluacijom, što Saračević objašnjava činjenicom da je fenomen izuzetno „mlad“ i kompleksan, da daleko prevazilazi tehnološke aspekte same pojave, da su okruženja i korisnici digitalizovanih fondova vrlo različiti, da nema izgrađene kulture merenja i ocenjivanja rada digitalnih biblioteka, ali da nema ni fondova iz kojih bi se finansirao ovaj tip istraživanja... U slučajevima kada su ona ipak rađena, Saračević je uspostavio poredak po učestalosti metoda. Ankete (bilo da je reč o direktnim ili onlajn upitnicima), strukturisani intervjui i intervjui sa fokusnim grupama, posmatranje i studije slučaja su najčešći metodi istraživanja. Pri dnu liste nalaze se analize korišćenja digitalnih zbirki, koje obuhvataju načine korišćenja, statistiku korišćenja i ispitivanja tipa: ko, u kojim situacijama, šta i zbog čega koristi. Na samom začelju nalaze se analize ekonomske isplativosti.

Bilo bi interesantno istražiti koliko se situacija promenila do danas, gotovo deceniju posle Saračevićeve analize. Nova analiza mogla bi da pokaže da li je evaluacija digitalnih biblioteka postala učestalija i popularnija, koji se aspekti ukupnog procesa

2 Borgman C. L., What are digital libraries? Competing visions, *Information Processing and Management* 35, 1999, str. 227-243.

3 Ibid.

4 Saracevic T., Evaluation of digital libraries: An overview, 29 September 2004, 1 May 2012, http://cdigital.uv.mx/bitstream/123456789/6098/2/DL_evaluation_Delos.pdf

istražuju, da li su uvedene nove metode i je li se promenio redosled već navedenih, da li se digitalni bibliotečki resursi znatno više koriste nego pre deset godina, te da li je sada moguće meriti efekte njihovog korišćenja. Za analizu situacije u Srbiji, koja je, s obzirom na ekonomsku i političku situaciju u zemlji u poslednjoj deceniji 20. veka, iznenađujuće malo kasnila za svetom u procesima digitalizacije biblioteka, korisno je imati u vidu ova „globalna“ ograničenja. Ona, ipak, ne mogu biti opravdanje za neusredsređenost na efekte procesa, kojeg smo svedoci.

U Srbiji više od jedne decenije traju naponi na digitalizaciji delova kulturne i naučne baštine, a prvim projektom digitalizacije kulturnog nasleđa smatra se projekat *Rastko*, pokrenut 1994, a na internetu prisutan od 1997. godine. Uprkos tome što se Digitalna Narodna biblioteka Srbije kontinuirano razvija od 2003. godine i sadrži preko 100 digitalnih zbirki, što Digitalna Narodna uključuje i digitalne zavičajne zbirke javnih biblioteka u Srbiji, te što postoji Nacionalni centar za digitalizaciju – istina kao naučni projekat, ali sa vrlo konkretnim angažovanjem ne malog broja naučnih i kulturnih institucija, što postoje prednacrti strategije digitalizacije iz 2007/2008. i što novodoneti *Zakon o bibliotečko-informacionoj delatnosti* u Republici Srbiji propisuje da je digitalizacija bibliotečko-informacione građe i izvora obaveza biblioteka, dakle, pored svega navedenog, nacionalne strategije digitalizacije – nema.⁵

Nacionalna strategija neminovno bi postavila smernice i standarde, a doprinela organizovanjem i sistematskom pristupanju problemu. Ona bi, na primer, mogla insistirati na upotpunjavanju procesa digitalizacije i na digitalnim kolekcijama, koje nisu samo skup skeniranih slika nego ih čine digitalni objekti, metapodaci koji kao strukturisane informacije opisuju objekte, i bar jedan interfejs koji im obezbeđuje siguran pristup.⁶ No, strategija digitalizacije bi morala i da pokrene procese za prevazilaženje manjka infrastrukture, nedovoljne komunikacije između sektora kulture, civilnog sektora i vlade, da uspostavi jasnu podelu odgovornosti među akterima u procesu, da zahteva odgovarajuću obučenosť kadra koji se bavi digitalizacijom kulturnog nasleđa, saradnju biblioteka, muzeja i arhiva, da otvori put za formiranje različitih tipova otvorenih repozitorijuma i sl., te ukupno da postavi okvir u kome će se formirati kompleksnije i kvalitetnije elektronsko okruženje.

5 Butigan-Vučaj T., Digitalna tvrdava: Nacionalna strategija digitalizacije u Srbiji, *Kultura* 129, 2010, str. 63-73.

6 Sadašnjim digitalnim objektima na sajtovima srpskih biblioteka po pravilu nedostaju metapodaci.

Tabela 1: Grafički prikaz važnih elektronskih servisa kojima za sada raspolažu biblioteke⁷

Koliko se pak koriste digitalni objekti kojima raspolažemo – teško je reći. Nema mnogo istraživanja na ovu temu, a poznavanje ukupne situacije navodi na zaključak da se oni tretiraju više kao novotarija, više kao kvalitet modernizacije ili statusni simboli, nego što povećavaju kvalitet života i zadovoljavaju realne potrebe građana. Iz iskustva znamo da srpski srednjoškolci imaju nastavu informacione pismenosti, ali da na prvu godinu studija dolaze tek sa nejasnom predstavom o mogućnosti pretraživanja građe u bibliotekama; uočavamo u praksi da čak i na završnim godinama studenti teško dovode u vezu korišćenje biblioteke i uspeh na studijama; razgovor sa studentima pokazuje da oni najčešće za spremanje ispita koriste skripte, beleške i knjige, a da na časove dolaze nepripremljeni i ne doživljavajući ih kao priliku za interaktivni rad i sučeljavanje mišljenja; teško je ne uočiti da studenti u velikim univerzitetskim centrima mnogo vremena provode u *social networking* akcijama, ali da malo koriste elektronske izvore za učenje. Znamo međutim i to da je sveprisutna kriza čitanja uveliko zavladała i u Srbiji, a da joj se društvo ne suprotstavlja organizovanim akcijama; svesni smo da se instruktivnim radom, tj. obukom studenata za korišćenje resursa biblioteke ove zapravo ne bave dugoročno i sistematično, kao i da postoji prava provalija između informacionih veština studenata i mogućnosti da npr. u Univerzitetskoj biblioteci u Beogradu koriste preko 30.000 naslova elektronskih časopisa; verujemo da bi efikasan rad referensnih bibliotekara bio kvalitativni pomak unapred...⁸

⁷ Grafikon preuzet iz: Međunarodni standard ISO 2789, Informacije i dokumentacija – Međunarodna biblioteka statistika, Treće izdanje, 15. februar 2003, 15. oktobar 2011, http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=1376

⁸ Stokić Simončić G. i Vučković Z., Information literacy in Serbia: Initiatives and strategies, *Studies in Informatics and Control* 19(2), 2010, str. 177-184.

Prema snimanju stanja koje je za potrebe master rada urađeno sredinom 2010. godine: „Veb sajt Digitalne Narodne biblioteke Srbije ima 365 posetilaca dnevno, koji u proseku provode po 4 minuta i 7 sekundi na veb sajtu. To govori da svi posetioци proведу ukupno oko 1500 minuta na veb sajtu na dnevnom nivou, što dalje znači da je u proseku na veb sajtu u svakom trenutku samo jedan čovek. Takođe, vreme od četiri minuta nije dovoljno za čitanje digitalizovanih sadržaja, pa može da se zaključi da većina posetilaca ne koristi digitalizovana dokumenta“⁹. S druge strane, najviše korišćeni KOBSON – konzorcijum biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku, koji obezbeđuje pristup do 35.000 naučnih časopisa, bilo papirnih ili onlajn, ima prosek od preko 3000 poseta dnevno (podatak je iz 2011), što je zavidan broj ako se ima u vidu da naučna zajednica u Srbiji broji oko 12.000 istraživača.

U nedostatku preciznih kriterijuma za evaluaciju digitalnih biblioteka, čini se da odgovor na pitanje o korišćenju digitalnih objekata jeste (a to verovatno potvrđuje i navedena statistika) fokusiranost na jasno definisanu korisničku grupu. Kao i kod klasičnih biblioteka, nijedna biblioteka ne nudi odgovore na sve vrste pitanja i za sve istraživače. Pri pristupanju poslovima digitalizacije mora se jasno znati: a) ko je ciljna korisnička grupa, a koje su moguće prateće korisničke grupe; b) kakve specifične zahteve ona može postaviti, koja je *dubina* njihovih zahteva; i c) ko su ljudi koji mogu pripremati metapodatke i na osnovu kojih svojih kompetencija.

Međunarodni standardi za bibliotечku statistiku, kao i kvalitativne metode istraživanja, pružaju široke polazne osnove za istraživanje potreba korisnika, ali i za utvrđivanje racionalnosti, efikasnosti i efektivnosti pojedinih usluga. Kada su u pitanju digitalne biblioteke, moguća su izučavanja i merenja analogna onim za tradicionalne biblioteke, koja, u četiri glavne oblasti, propisuje međunarodni standard *ISO 11620 Informacije i dokumentacija – Indikatori performanse biblioteka*:

Resursi, pristup i infrastruktura

- pokazatelji kojima se meri kvalitet, performansa i raspoloživost bibliotечkih izvora i usluga (npr. zaposleni, naslovi, radne stanice namenjene publici);

Korišćenje

- indikatori kojima se meri korišćenje bibliotечkih izvora i usluga (npr. pozajmljivanje bibliotечke građe, preuzimanja elektronskih izvora i korišćenje prostora i opreme);

9 Љубић С., Интернет деловање библиотечка, *Читалиште* 18, 2011, стр. 59.

Efikasnost

- indikatori kojima se meri efikasnost izvora i usluga (npr. troškovi po pozajmici, sesija sa elektronskim izvorima informacija ili njihovo preuzimanje, vreme koje je potrebno za nabavku ili obradu dokumenata, kao i procenat datih tačnih odgovora);

Potencijali i razvoj

- pokazatelji kojima se mere oblasti bibliotečkih usluga i izvora u nastajanju (npr. procenat troškova za elektronske izvore i prisutnost zaposlenih na formalnim sesijama obuke u informacionim tehnologijama).¹⁰

Krajnji cilj evaluacije digitalnih biblioteka svakako je da se utvrdi u kojoj meri i na koji način one utiču na procese učenja, obrazovanja, kulturnog razvoja, istraživanja, očuvanja nacionalne baštine, kolektivnog i ličnog identiteta. I u svetu se još očekuju pouzdani kriterijumi za merenje digitalnih biblioteka, ali pozicija iz koje se oni iščekuju – čini suštinsku razliku. U okruženju koje ni približno nije iskoristilo sve mogućnosti koje pruža internet, ni u pogledu *e-uprave*, ni u pogledu *e-trgovine*, ni u pogledu *e-obrazovanja*, biblioteke su pokrenule značajne projekte digitalizacije i iskoračile ispred potreba društva, koje u celini nije spremno/obrazovano/osposobljeno da koristi digitalne resurse. Izlaz iz ovakve situacije mora se tražiti u jačanju informacionog društva, od njegovih tehničko-tehnoloških pretpostavki, preko pravno-regulatornih, do onih koje se tiču informacione pismenosti građana, odnosno njihove svesti o tome kako je ljudsko znanje organizovano, kako se pronalaze prave informacije i kako se one efikasno koriste da poboljšaju kvalitet života građana.

LITERATURA:

Borgman C. L., What are digital libraries? Competing visions, *Information Processing and Management* 35, 1999, str. 227-243.

Butigan Vučaj T., Digitalna tvrđava: Nacionalna strategija digitalizacije u Srbiji, *Kultura*, 2010, str. 63-73.

Zakon o bibliotečko-informacionoj delatnosti, Službeni glasnik RS broj 52, 15. jul 2011.

Međunarodni standard ISO 2789, Informacije i dokumentacija – Međunarodna bibliotečka statistika, Treće izdanje, 15. februar 2003, 15. oktobra 2011, http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=1376

¹⁰ ISO 11620 Informacije i dokumentacija – Indikatori performanse biblioteka, 15. oktobar 2011, http://www.iss.rs/standard/?natstandard_document_id=37692

ISO 11620 Informacije i dokumentacija – Indikatori performanse biblioteka, 15. oktobar 2011, http://www.iss.rs/standard/?natstandard_document_id=37692

Љубић С., Интернет деловање библиотека, *Читалиште* 18, 2011, str. 56-63.

Saracevic T., Evaluation of digital libraries: An overview, 29. septembar 2004, 1. maj 2012, http://cdigital.uv.mx/bitstream/123456789/6098/2/DL_evaluation_Delos.pdf

Stokić Simončić G. i Vučković Z., Information literacy in Serbia: Initiatives and strategies, *Studies in Informatics and Control* 19(2), 2010, str. 177-184.

Gordana Stokić Simončić and Željko Vučković

University of Belgrade, Faculty of Philology –
Library and Information Science Department, Belgrade
University of Novi Sad, Faculty of Pedagogy, Sombor

HOW MUCH DO WE USE DIGITAL LIBRARIES

Abstract

This paper seeks to highlight the spectrum of electronic services offered by modern libraries, and the need for the creation of “digital offers” guided by the standards of library efficiency and effectiveness. When we talk about digital libraries, evaluation studies are very rare due to a number of reasons. Usage is just one of the criteria to evaluate digital libraries, and it includes usage patterns, usage statistics, and user studies. The ultimate goal of the evaluation of digital libraries is to determine to what extent and in what manner they affect the processes of learning, education, cultural development, research, preservation of national heritage, collective and personal identity. As the world is still expecting reliable criteria for evaluating the digital library, the positions from which we are waiting make all the difference. In Serbia, an environment that didn’t manage to introduce all the possibilities provided by the Internet, either in terms of e-government, e-commerce, or of e-education, libraries have launched major digitization projects and stepped in front of the needs of our society which is not ready/educated/ trained/used to digital resources. The way out of this situation must be sought in strengthening of the information society, of its technical and technological, legal and regulatory assumptions, and also those assumptions related to information literacy of citizens, their awareness of how human knowledge is organized, how to find the right information and how to use it effectively to improve the quality of one’s own life.

Key words: *digital library, usage, electronic library services, digitization strategy, information literacy*